ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞ. ΝΙΚΗΤΑ δ. Φ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΡΩΤΙΑΝΕΙΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

Μεταξὺ τῶν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ KÜHN περιεχομένων Ἁπάντων τοῦ Γαληνοῦ [1] ὑπάρχει ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ (σχεδὸν κατ' ἀπόλυτον ἀλφαβητικὴν σειρὰν συντεταγμένον) καὶ Λεξικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον *Γαληνοῦ, τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις*' [2]. Ὡς εἶναι δ' ὅμως γνωστόν, ὁ Γαληνὸς μετὰ τὴν συγγραφὴν πλείστων ἰδίων ἔργων [3], ἐν οἷς ἐπραγματεύθη λεπτομερῶς «ἅπαντα τὰ τῆς ἰατρικῆς τέχνης χρήσιμα», συνέγραψε (κατὰ παράκλησιν πάντοτε τῶν φίλων ἢ ἑταίρων αὐτοῦ κλπ.) ὡς ἐμβριθὴς μελετητὴς τῶν ἔργων τοῦ CH καὶ βαθὺς γνώστης τῆς Ἱπποκρατείου διδασκαλίας ε ἰ δ ι κ ὰ καὶ λίαν λ ε π τ ο μ ε ρ ῆ ὑπομνήματα πρὸς ἐξήγησιν ἀκριβῶς τῶν «ἀσαφῶν λέξεων» παρ' Ἱπποκράτει [4]. Κατόπιν

1) Κλαυδίου Γαληνοῦ Ἅπαντα, ἔκδ. C. G. KÜHN, τόμ. I—XX, Lipsiae 1821—1833 (ἀνατύπ. Hildesheim 1964—1965) (=Γαλ.).—Περὶ τῶν εἰς Ἱπποκρατικὰ ἔργα σῳζομένων ὑπομνημάτων τοῦ Γαληνοῦ, τινῶν ἐκ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι καὶ σύγχρονοι κριτικαὶ ἐκδόσεις εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Corpus Medicorum Graecorum (=CMG), ἔκδ. τῶν Academiae Berolinensis Havniensis Lipsiensis (ἐν Ἀνατ. Βερολίνῳ), βλ. εἰς A. NIKITAS, Untersuchungen zu den Epidemienbüchern II IV VI des Corpus Hippocraticum (Διδ. διατρ.), Hamburg 1968, σ. 2, ὑποσημ. 3.—Διὰ τὰ ἔργα τοῦ νῦν Corpus Hippocraticum (=CH) χρησιμοποιοῦμεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ E. LITTRÉ, Oeuvres complètes d' Hippocrate. Traduction nouvelle avec le texte grec en regard, τόμοι 1—10, Paris 1839—1861 (=Li.).

2) Πρβλ. Γαλ. XIX, σσ. 62—157.

3) Πρβλ. Γαλ. I, σσ. 407—412, ὅπου ἀναφέρει ὁ Γαληνὸς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοὺς τίτλους πλείστων ἔργων αὐτοῦ, προτιθέμενος μάλιστα νὰ συγγράψῃ ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ ἓν ἢ δύο βιβλία εἰδικῶς περὶ ὅλων ὀνομαστὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ.

4) Πρβλ. π. χ. Γαλ. ὑπόμν. εἰς Ἐπιδημιῶν III (CMG V 10, 2, 1 σ. 78, 17 κἑξ.) «*ἠσχυνόμην δ' ἂν εἰς τοιαύτην φλυαρίαν ἐκτρεπόμενος, εἰ μὴ πρότερον ἐν πολλαῖς πραγματείαις ἅπαντα τῆς ἰατρικῆς τέχνης τὰ χρήσιμα διελθὼν οὕτως ἧκον ἐπὶ τὰς τῶν Ἱπποκρατείων βιβλίων ἐξηγήσεις . . .* ». Καὶ (αὐτόθι, σ. 60, 4 κἑξ.) «*Ἐμοὶ μὲν οὐδ' ἄλλο τι βιβλίον ἐγράφη χωρὶς τοῦ δεηθῆναί τινας ἢ φίλους ἢ ἑταίρους καὶ μάλιστα τοὺς εἰς ἀποδημίαν μακροτέραν στελλομένους, ἀξιώσαντας ἔχειν ὑπόμνημα τῶν ὑπ' ἐμοῦ ῥηθέντων αὐτοῖς . . . ἐπεὶ δ' ἐκπεσόντα τινὰ καὶ ἄλλοις ἔδοξεν ἄξια σπουδῆς εἶναι, προτρεψαμένοις με καὶ αὐτοῖς ἅπαντα τῆς ἰατρικῆς τέχνης τὰ μέρη συμπληρῶσαι, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὃν ἤδη τισὶν ἔδωκα καὶ τούτοις ἔπραξα. γιγνώσκων δ' ἐμαυτὸν ἐν ἅπασιν οἷς ἐγεγράφειν ἐξηγησάμενον ἀεὶ τὴν Ἱπποκράτους γνώμην, ἅμα τῷ καὶ τὰς ἐπικαιροτάτας αὐτοῦ τῶν ῥήσεων παρατεθεῖσθαι, περιττὸν ἡγούμην εἶναι γράφειν*

λοιπὸν τούτων καὶ λαμβανομένου ἅμα ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ KÜHN ὑπάρχουσι καὶ ἔργα τοῦ ψευδο-Γαληνοῦ [1], τίθεται εὐλόγως τὸ ἐρώτημα :

Πότε (καὶ πόθεν ἀφορμηθεὶς) προέβη ὁ Γαληνὸς εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐν λόγῳ Λεξικοῦ ὡς καὶ ποῖον ἰδιαίτερον σκοπὸν ἔμελλε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἢ ποῖον κενὸν ἐπρόκειτο νὰ καλύψῃ τὸ σύντομον τοῦτο ἔργον ἔναντι τῶν εἰρημένων λεπτομερῶν ὑπομνημάτων ;

Ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δίδει ἡ Εἰσαγωγὴ αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεξικοῦ (Γαλ. XIX, σ. 62) :

«Τὰς παρ' Ἱπποκράτει γλώσσας, ὦ Τεῦθρα, βουληθέντι σοι διὰ βραχυτάτων ἡμᾶς ἐξηγήσασθαι, προθύμως ὑπήκουσα τοῖς τοιούτοις ἐπιθυμήμασιν ὑπηρετεῖσθαί τε κάλλιστα κάλλιστον εἶναι νομίζων. ἔσται δέ, ὡς αὐτὸς ἐκέλευσας, ἡ τάξις τῷ λόγῳ κατὰ τὴν τῶν γραμμάτων τάξιν, ἀφ' ὧν αἱ γλῶτται τὴν ἀρχὴν ἔχουσι, πρότερόν γε διορισαμένοις ἡμῖν ὅπη διαφέρει τοῦ πᾶσαν ἐξηγήσασθαι τὴν Ἱπποκράτους λέξιν τὸ τὰς γλώττας μόνας. ὅσα τοίνυν τῶν ὀνομάτων ἐν μὲν τοῖς πάλαι χρόνοις ἦν συνήθη, νυνὶ δ' οὐκέτι ἐστί, τὰ μὲν τοιαῦτα γλώττας καλοῦσι καὶ ταύτας ἐξηγησάμενος ἔρχομαι, τὰ δὲ ἄλλα πάντα ὅσα ζητήσεως μὲν οὐχ ἥττονος προσδεῖται, συνήθη δέ ἐστιν εἰς τάδε κατὰ τὰς τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐξηγήσεις ἄμεινον ἐπισκοπεῖσθαι . . . ».

Ὁ συγγραφεὺς ἔχει ἀφιερώσει τὸ Λεξικὸν εἴς τινα Τεύθραντα, κατὰ παράκλησιν τοῦ ὁποίου καὶ συνέγραψε τοῦτο, ὅπως συνέγραψεν ἐπίσης καὶ τὰ λοιπὰ Ἱπποκρατικὰ συγγράμματα (ὑπομνήματα) αὐτοῦ, παρακληθεὶς ἑκάστοτε, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει πολλαχοῦ [2], ὑπὸ φίλων ἢ συναδέλφων (ἰατρῶν κλπ.), τὸ δὲ ὄνομα Τεύθρας ἔφερε πράγματι συμπολίτης τις καὶ συμφοιτητὴς τοῦ Γαληνοῦ [3]. Ἀφορμὴ λοιπὸν διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Λεξικοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιθυμία τοῦ συμπολίτου καὶ συμφοιτητοῦ τοῦ Γαληνοῦ Τεύθραντος, ὅστις ἤθελε νὰ ἔχῃ «διὰ βραχυτάτων» τὰς ἐξηγήσεις τῶν «ἀσαφῶν λέξεων» παρ' Ἱπποκράτει. Τοῦτ' αὐτὸ μεταξὺ

ἐξηγήσεις ἐν ὑπομνήμασι καθ' ἑκάστην λέξιν ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους ἁπάντων αὐτοῦ τῶν βιβλίων. ἐπεὶ δὲ καὶ ταύτας ἔχειν ἐδεήθησαν ἔνιοι τῶν ἑταίρων, ἀπὸ τῶν γνησιωτάτων καὶ χρησιμωτάτων Ἱπποκράτους βιβλίων ἠρξάμην . . . ». Πρὸς τούτοις Γαλ. ὑπόμν. εἰς Ἐπιδημιῶν I (CMG V 10, 1 σ. 126, 28 κἑξ.) « . . . *διὰ τοῦτο κἀγὼ κατὰ τὰς πραγματείας ἁπάσας, ἃς ἐποιησάμην, οὐ τὰ καθόλου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ μέρος διῆλθον, ἐκ τῶν Ἱπποκράτους βιβλίων . . . ὅθεν οὐδ' ἐξηγήσεως ἦν περιττοτέρας χρεία τοῖς βουλομένοις ἐπὶ τὰ τῆς τέχνης ἔργα σπεύδειν. ἀλλ' ἐπειδὴ παρέγκειντάι τινες ἀσαφεῖς λέξεις, δι' ἐκείνας ἔδοξεν ἄμεινον εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπομνήματα ποιήσασθαι . . . ».*

1) Βλ. π. χ. εἰς NIKITAS, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 2, ὑποσημ. 3.

2) Βλ. π. χ. ἀνωτ., σ. 200, ὑποσημ. 4. Πρβλ ἐπίσης CMG V 10, 2, 1 σ. 63 : «*συμπεπληρωμένων οὖν ἤδη τῶν εἰς τὸ δεύτερον τῶν Ἐπιδημιῶν ὑπομνημάτων, ἐν τῷ μεταξύ ⟨μοι⟩ τρία συνέβη γραφῆναι διὰ τοὺς παρακαλέσαντας, ὡς ἔφην, εἰς τὸ Προρρητικὸν ὑπομνήματα, δι' ὧν ἐδείκνυον ἐν ἐκείνῳ τῷ βιβλίῳ τὰ πλεῖστα μοχθηρῶς εἰρῆσθαι . . . ».*

3) Πρβλ. Γαλ. XI, σ. 193 : «*λεγόντων δ' αὐτῶν* (sc. *τῶν ἐν Ῥώμῃ Ἐρασιστρατείων*) *ἔτι ταῦτα Τεύθρας τις ἐμὸς πολίτης ἅμα καὶ συμφοιτητής, ἦν δὲ πάνυ τὸν τρόπον ἐλεύθερος, οὐ κάμψεις, ἔφη, τούτους ποτέ, τοὺς μηδὲ ἄχρι τοσούτου σωφρονοῦντας, ὡς μεμνῆσθαι τῶν δι' Ἐρασίστρατον ἀποθανόντων . . . ».*

ἄλλων σπουδαίων πληροφοριῶν ἀναγιγνώσκομεν ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν κάτωθι περικοπὴν τῆς Εἰσαγωγῆς (αὐτόθι, σ. 65) :

«*ἡμεῖς δέ, ὡς οἶσθα, πλείω κἀκείνων* (sc. *προκατόχων τοῦ Γαληνοῦ*) *ἐκλείψαντες ἐν ὑπομνήμασιν ἔχομεν· ἃ τάχα ἂν εἰ βουληθείης, καὶ αὐτὰ διὰ μακροτέρας διεξόδου συνθείημέν σοι. νυνὶ δὲ τὸ κεκριμένον καὶ δι' ἐκείνων τῶν μακρῶν ὑπομνημάτων ἀποδεδειγμένον ἀξιώσαντί σοι διὰ κεφαλαίων ἔχειν ὁ λόγος ὅδε σύγκειται περιέχων οὐ μόνον ὅσα τοῖς ἄλλοις παλαιοῖς ὑπάρχοντα συνήθη τῶν ὀνομάτων οὐκέτι ἐστὶν ἐν ἔθει νῦν, ἀλλὰ καὶ ὅσα κατά τινα τρόπον ἴδιον αὐτὸς ἐποίησεν ὁ Ἱπποκράτης ἢ μετενεγκὼν ἀπὸ τοῦ συνήθους ἢ σχῆμα περιθεὶς ἕτερον ἢ τὸ σημαῖνον ὑπαλλάξας . . .* ».

Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης (εἰς ἣν ἀναφέρεται καὶ πάλιν ὡς ἀνωτέρω ἡ ἐπιθυμία τοῦ Τεύθραντος πρὸς ἀπόκτησιν ἑνὸς «διὰ κεφαλαίων» Ἱπποκρατικοῦ Λεξικοῦ) προκύπτει σαφῶς, ὅτι ὁ Γαληνὸς συνέγραψε τὸ Λεξικὸν μετὰ τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ (προηγεῖται δηλ. ἡ συγγραφὴ τούτων χρονολογικῶς τοῦ Λεξικοῦ) καὶ ὅτι συνεκέντρωσεν εἰς τοῦτο «τὸ κεκριμένον καὶ δι' ἐκείνων τῶν μακρῶν ὑπομνημάτων ἀποδεδειγμένον», ἤτοι ὅσα λήμματα εἶχεν ἐξετάσει καὶ ἐξηγήσει εἰς τὰ εἰρημένα ὑπομνήματα αὐτοῦ. Ἑπομένως πρόκειται περὶ ἐπαναλήψεως διὰ βραχέων τῶν ἤδη πρότερον ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν ἐξηγηθέντων ἰατρικῶν ὅρων [1].

Ὅλως ἰδιαιτέραν ὅμως σημασίαν ἔχει ἡ κάτωθι περὶ τὸ τέλος τῆς Εἰσαγωγῆς περικοπή, διότι δι' αὐτῆς πληροφορούμεθα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ εἰδικὸν κενόν, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ καλύψῃ τὸ ἐν λόγῳ Λεξικὸν (αὐτόθι, σ. 68 κέξ.) :

«*διωρισμένου δὴ σαφῶς τί μέν ἐστι γλῶττα, τί δὲ λέξις, εἰρημένου δὲ ὅτι καὶ χωρὶς ἀποδείξεως αὐτὸ μόνον ἠξίωσα γραφῆναί σοι, τὸ κεκριμένον τε καὶ ἀποδεδειγμένον ἡμῖν ἐν ἑτέροις, ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν ἤδη τῶν γλωττῶν ἀφιξόμεθα, πάντων τῶν Ἱπποκράτει ἐπιγεγραμμένων βιβλίων ἐκλέγοντες αὐτάς, οὐκ ἐκ τῶν γνησίων μόνον· ὅτι δὲ πολλαὶ τῶν Βακχείῳ παραλελειμμένων ἐνταῦθά εἰσι γεγραμμέναι καὶ ὅτι μηδεμίαν ἡμεῖς γλῶτταν παρελίπομεν, αὐτὸ διδάξει τὸ βιβλίον, ὥσπερ καὶ ὅτι κατὰ τὴν χρείαν τοῦ λόγου ποτὲ μὲν παραγράφομεν αὐτὴν τὴν ῥῆσιν ἐξ ἧς ἂν ἐξηγησώμεθα τὴν γλῶτταν, ἐν πλείστοις δὲ παραλείπομεν, ὅταν καὶ χωρὶς ἐκείνης ἐλπίζωμεν ἔσεσθαι σαφῆ τὴν ἐξήγησιν*».

Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ὁ Γαληνὸς ἐξήγησεν εἰς τὸ Λεξικὸν τοῦτο «γλώσσας» οὐ μόνον ἐκ τῶν γνησίων ἔργων τοῦ CH (εἰς ἃ συνέγραψε τὰ ὑπομνήματα, ἢ ὀρθότερον, ἀφ' ὧν ἤρξατο συγγράφων ταῦτα, βλ. ἀνωτ., σ. 200, ὑποσημ. 4), ἀλλ'

---

1) Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται πράγματι διὰ πολλῶν λημμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξηγοῦνται διὰ βραχέων ἐν τῷ Λεξικῷ καὶ λεπτομερέστερον ἐν τοῖς ὑπομνήμασι. Πρβλ. π. χ. τὸ λῆμμα «ἄναυδος» τοῦ χωρίου Ἐπιδημιῶν III 3, 114, 3 ἐν τῷ λεξικῷ (Γαλ. XIX, σ, 79 κέξ.) καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι (CMG V 10, 2, 1 σ. 169 κέξ., ἰδίᾳ ἐν σ. 172 κέξ.), ὡσαύτως τὸ λῆμμα «σκῆ(μ)ψις» τοῦ χωρίου Ἐπιδημιῶν VI 5, 304, 6 ἐν τῷ Λεξικῷ (αὐτόθι, σ. 138) καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι (CMG V 10, 2, 2 σ. 184 κέξ.) καὶ τὸ λῆμμα «σύναγμα» τοῦ χωρίου Ἐπιδημιῶν VI 5, 296, 3 ἐν τῷ Λεξικῷ (αὐτόθι, σ. 143) καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι (αὐτόθι, σ. 145 κέξ.) κλπ.

ἐξ ὅλων τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους σῳζομένων (γνησίων καὶ μὴ) τοιούτων ἔργων [1], ἅμα δὲ καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἐλλιπὲς Γλωσσάριον τοῦ Βακχείου [2].

Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ἐνδείξεις, καὶ συγκεκριμένως τὸ ὅτι πρῶτον ὁ Τεύθρας (εἰς ὃν ἀφιέρωσεν ὁ Γαληνὸς τὸ Λεξικὸν καὶ ὑφ' οὗ παρεκλήθη διὰ τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ) ἦτο ὑπαρκτὸν πρόσωπον καὶ δὴ καὶ συμπολίτης καὶ συμφοιτητὴς τοῦ Γαληνοῦ (ὁ δὲ Γαληνὸς καὶ διὰ τὴν συγγραφὴν ἐπίσης τῶν ὑπομνημάτων κλπ. παρεκινήθη πάντοτε καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τοιούτων συναδέλφων καὶ φίλων), ὅτι δεύτερον ὁ Γαληνὸς συνέγραψε τὸ Λεξικὸν μετὰ τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸν σκοπόν, ὅπως συγκεντρώσῃ ἐν αὐτῷ διὰ βραχέων (κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ συναδέλφου καὶ συμπολίτου), ὅ,τι εἶχεν ἤδη λεπτομερῶς ἐξετάσει εἰς τὰ ὑπομνήματα, καὶ τρίτον, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐξήγησε καὶ περιέλαβεν εἰς τὸ Λεξικὸν λήμματα ἐξ ὅλων (ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πλείστων) τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ εὑρισκομένων ἔργων τῆς Ἱπποκρατείου Συλλογῆς (ἀποφυγὼν οὕτω τὸ πολύμοχθον ἔργον τῶν ὑπομνημάτων δι' ὅλα τὰ ἔργα) ἅμα δὲ καὶ συνεπλήρωσε προφανῶς τὰς παραλείψεις τοῦ Βακχείου (καλύπτων δι' ἀμφοτέρων τούτων σημαντικὸν κενόν), ὁμιλοῦσιν εὐγλώττως ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ Λεξικοῦ.

Κατὰ τὴν Εἰσαγωγὴν λοιπὸν τοῦ Λεξικοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀπολύτως βέβαιον, ὅτι τὸ πονημάτιον τοῦτο εἶναι γνήσιον ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ Γαληνοῦ. Καὶ μόνον τότε εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἡ γνησιότης τοῦ Λεξικοῦ, ὅταν ἀμφισβητηθῇ καὶ ἡ γνησιότης τῆς Εἰσαγωγῆς αὐτοῦ, ὅπερ λίαν δύσκολον, διότι πρὸς ταῖς ἀνωτέρω εἰρημέναις ἐνδείξεσι τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καὶ τὸ ὕφος ἐπίσης ὡς καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆς ἀπηχοῦσιν ἀναντιρρήτως χαρακτηριστικὰ τῆς γραφίδος τοῦ Γαληνοῦ.

Βεβαίως μεταξὺ τῶν ὑπομνημάτων καὶ τοῦ Λεξικοῦ ὑφίστανται ἐκ πρώτης ὄψεως διαφοραί τινες εἰς τὰς σημασιολογικὰς ἑρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους «γλωσσῶν». Ἐπιτραπήτωσαν διὰ βραχέων δύο περὶ τούτου χαρακτηριστικὰ παραδείγματα :

---

1) Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ὡσαύτως καὶ δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεξικοῦ : Εἰς πολλὰ λήμματα τοῦ Λεξικοῦ παραθέτει ὁ Γαληνὸς συγχρόνως καὶ τὰ ἀντίστοιχα ἔργα, ἐν οἷς ἀπήντων ταῦτα καὶ εἴς τινα τῶν ὁποίων οὐδὲν ὑπόμνημα συνέγραψεν οὗτος (ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἔχει παραδοθῇ τοιοῦτόν τι). Πρβλ. π. χ. τὰ κάτωθι λήμματα (μετὰ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀναφερομένων καὶ μὴ ὑπομνηματισθέντων ἔργων) : «ἀκροαπὶς» (Ἐπιδημίαι VII), «ἄλφιτα» (περὶ Νούσων II, περὶ Γυναικείων I), «ἀμαλδύνεται» (περὶ Γυναικείων II), «ἄνθεα» (περὶ Γυναικείων II, Κωακαὶ Προγνώσεις), «ἀπεβράσσετο» (Ἐπιδημιῶν V), «ἀποσκήψεις» (περὶ Νούσων I), «ἐκλουέσθω» (περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ Τρωμάτων), «ἔκμαγμα» (περὶ Ἀφόρων), «μέλανι φαρμάκῳ» (περὶ Ἑλκῶν) κλπ.

2) Ὁ Βακχεῖος ἐκ Τανάγρας, ἰατρός, πρῶτος ἐκδότης τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτους σῳζομένων ἔργων, εἰς ἃ συνέγραψεν ὑπομνήματα καὶ πρὸς τούτοις Λεξικὸν εἰς τρία βιβλία ὑπὸ τὸν τίτλον «Λέξεις Ἱπποκράτους». Βλ. πλείονα περὶ τούτων π. χ εἰς M. WELLMAN, Hippokrates—Glossare (Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin), Berlin 1931, σ. 1 κέξ., 10 κέξ., καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν RE II, 2, 1896 (s. v. 8 : Bakcheios aus Tanagra), σ. 2789 κέξ.

Τὸ λῆμμα «σχάσαι» ἐξηγεῖται ἐν τῷ Λεξικῷ ὡς ἑξῆς (Γαλ. XIX, σ. 144) :

«σ χ ά σ α ι : *τρία σημαίνει, ἀμύξαι, ἐκκρῖναι, χαλάσαι*».

Τὸ ῥ. σ χ ά ζ ω μετὰ τῆς σημασίας «ἐκκρίνω (=ἀποχωρίζω, ἀπωθῶ), χαλάω (=χαλαρώνω), μεταβάλλω τι ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ θέσεως εἰς ἄλλην» ἀπαντᾷ ἐν τῷ κάτωθι χωρίῳ τοῦ CH :

περὶ Ἄρθρων 30 (4. 142, 17 κέξ.)

«*Ἐκπίπτει μὲν γνάθος ὀλιγάκις· σ χ ᾶ τ α ι μέντοι πολλάκις ἐν χάσμῃσιν, ὥσπερ καὶ ἄλλαι πολλαὶ μυῶν παραλλαγαὶ καὶ νεύρων τοῦτο ποιέουσιν . . . καὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον κελεύειν χαλαρὴν τὴν γνάθον ἔχειν, καὶ ξυμπαράγειν, καὶ ξυνδιδόναι ὡς μάλιστα· ἔπειτα ἐξαπίνης σ χ ά σ α ι, τρισὶ σχήμασιν ὁμοῦ προσέχοντα τὸν νόον· δεῖ μὲν γὰρ παράγεσθαι ἐκ τῆς διαστροφῆς εἰς τὴν φύσιν, δεῖ δὲ ἐς τοὐπίσω ἀπωσθῆναι τὴν γνάθον τὴν κάτω, δεῖ δὲ ἑπόμενον τούτοισι ξυμβάλλειν τὰς γνάθους, καὶ μὴ χάσκειν . . .* ».

Ὁ Γαληνός, ὑπομνηματίζων τὸ χωρίον τοῦτο, ἐξηγεῖ κατ' ἀρχὴν τὸν τύπον «σχᾶται» [1] (τοῦ ῥ. σχάομαι, ἅπαξ εἰρημένου ἐν τῷ CH) καὶ ἐν συνεχείᾳ χωρεῖ εἰς ἐξήγησιν καὶ τοῦ «σχάσαι», προσθέτων τὰ ἑξῆς (αὐτόθι, σ. 437, 12 κέξ.) :

«*Βούλεται μὲν γὰρ αὐτὸς ἐκ τῆς κατὰ φύσεως θέσεως εἰς ἑτέραν μεθίστασθαι, βούλεται δὲ καὶ ἀθρόως τοῦτο γίγνεσθαι. καὶ γὰρ καὶ μετ' ὀλίγον ἐνδείξεται τοῦτο σημαίνειν τὸ σ χ ά σ α ι λέγων οὕτω, 'ἔπειτα ἐξαπίνης σχάσαι τρισὶ σχήμασιν ὁμοῦ προσέχοντα τὸν νοῦν', τουτέστι μεταβάλλειν ἀθρόως τὸ π ρ ὸ ς τ ὸ (γρ. π ρ ό τ ε ρ ο ν)* [2] *σχῆμα . . . ὅταν οὖν εἴπῃς σχάσαι τὴν γένυν, ἐπὶ τὸ τῶν μυῶν βάθος ἀναφέρειν χρή, παραλλασσόντων ἐν τοῖς αἰφνιδίοις τἄλλα τε τῶν σωμάτων, ὡς μὴ φυλάττεσθαι τὴν ἀρχαίαν θέσιν τῶν μυῶν, ἀλλὰ διαστρέφεσθαί τι καὶ τείνεσθαι κατά τι*».

Ὅθεν ὁ Γαληνὸς δὲν ἀποδίδει ἐν τῷ Λεξικῷ τὸ σ χ ά σ α ι διὰ τοῦ «μεθιστάναι τι ἐκ τῆς κατὰ φύσεως θέσεως εἰς ἑτέραν» ἢ «μεταβάλλειν τὸ πρότερον σχῆμα (τὴν προτέραν θέσιν τινὸς)» ὡς ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ συνωνύμων ῥ. τύπων [3], καὶ μάλιστα διὰ βραχέων, ὡς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ Λεξικοῦ (βλ. ἀνωτ., σ. 201 κέξ.).—Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ἐν τῷ Λεξικῷ προστίθεται καὶ τρίτη σημασία τοῦ λήμματος, ἤτοι «ἀμύξαι» (ἀ μ ύ σ-

---

1) Γαλ. XVIII, 1 σ. 437, 7—12 «*Τὸ σχᾶται τί ποτ' αὐτὸ σημαίνει, γνωσόμεθα τοῖς συμφραζομένοις προσέχοντες τὸν νοῦν. φησὶν οὖν* (sc. *ὁ Ἱπποκράτης*), *'ὡς αἱ ἄλλαι μυῶν παραλλαγαὶ καὶ νεύρων τοῦτο ποιοῦσιν', ὥστε τὸ σχᾶσθαι μυῶν καὶ νεύρων ἐστὶ πάθος ἄνευ ἀ ρ θ ρ ή μ α τ ο ς. ὁποῖον δέ τι τὸ πάθος τοῦτ' ἔστι δῆλον μὲν κἀκ τοῦ φάναι παραλλαγαί*».

2) Πρβλ. αὐτόθι τὴν λατινικὴν μετάφρασιν « . . . hoc est subito movere p r i o r e m habitum».

3) Ἤτοι «ἐκκρῖναι, χαλάσαι» (κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἱπποκρατικὸν κείμενον)=«χαλαρῶσαι τὴν κάτω γνάθον (ἔχουσαν ὑποστῆ παραλλαγήν, διαστροφὴν ἔκ τινος πάθους τῶν μυῶν καὶ νεύρων) καὶ ἀποχωρίσαι αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἄλλης δι' ἐλαφρῶν κινήσεων δεξιᾷ ἢ ἀριστερᾷ, κινῆσαι δηλ. αὐτὴν ἐκ τῆς φυσικῆς της θέσεως εἰς ἄλλην» (καὶ τέλος «*ξυμβάλλειν τὰς γνάθους καὶ μὴ χάσκειν*», φέρειν δηλ. ἀμφοτέρας εἰς τὴν φυσικήν των θέσιν).

σ ω=«κατασχίζω, τραυματίζω» καὶ ἐν τῇ Ἰατρικῇ «τέμνω, φλεβοτομῶ» κλπ.). Μετὰ τῆς σημασίας ταύτης ἀπαντᾷ τὸ ῥ. σ χ ά ζ ω εἰς ὅλα τὰ ὑπόλοιπα χωρία τοῦ CH (ἤτοι εἰς τὰ 9 ἐκ τῶν 10) [1], διὸ καὶ προφανῶς ἐτέθη αὕτη ὡς πρώτη ἐν τῷ Λεξικῷ. Οὕτω λοιπὸν ἀπέδωσεν ὁ Γαληνὸς ἐν τῷ Λεξικῷ τὸ ῥ. σ χ ά ζ ω καὶ διὰ τῆς σημασίας ἐκείνης, ὑφ' ἣν τοῦτο ἀπήντα καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ CH, εἴς τινα τῶν ὁποίων οὐδὲν ὑπόμνημα συνέγραψε. Τοῦτο συμφωνεῖ καὶ πρὸς ὅσα ἀναφέρονται ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ Λεξικοῦ (βλ. ἀνωτ., σ. 202 κέξ.).

Ὡσαύτως τὸ λῆμμα «γογγρῶναι» ἀποδίδεται ἐν τῷ Λεξικῷ ὡς ἑξῆς (Γαλ. XIX, σ. 91, 8 κέξ.) :

«*γ ο γ γ ρ ῶ ν α ι* [2] : *βρογχοκήλη ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς πρέμνοις τῶν δένδρων ἐπιγινομένων στρογγύλων ἐξοχῶν, ὡς καὶ Θεόφραστος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ φυτῶν ὧδὶ λέγων· Ἔνια δὲ καὶ ἴσχει τοὺς καλουμένους ὑπό τινων γόγγρους ἤ τὸ ἀνάλογον οἷον ἐλαία'* [3] (L : *γόγρωνα· βρογχοκήλη* M)» [4].

Ἡ λ. γογγρώνη ἀπαντᾷ εἰς τὸ κάτωθι χωρίον τοῦ CH :

Ἐπιδημίαι VI 3, 6 (5, 294, 10—296, 2)
«*Τὸ ψυχρὸν πάνυ, φλεβῶν ῥηκτικὸν καὶ βηχῶδες, οἷον χιών, κρύσταλλος, συστρεπτικὸν δέ, οἷον τὰ φήρεα καὶ αἱ γ ο γ γ ρ ῶ ν α ι· συναίτιον καὶ αἱ σκληρότητες*».

---

1) Πρβλ. π χ. Ἐπιδημίαι VI 5, 21 (5, 320, 1) «*Κεδμάτων, τὰς ἐν τοῖσι ὠσὶ φ λ έ β α ς σ χ ά ζ ε ι ν*», περὶ Παθῶν 4 (6, 212, 13. 14) «. . . *καὶ τοῦ αἵματος ἀφαιρέειν ὡς πλεῖστον, καὶ ἀνασπάσαι ὀπίσω τὸ ῥεῦμα τοῦ φλέγματος· ἢν δὲ μηδὲ τούτοισι καθίστηται, σ χ ά σ α ν τ α μ α χ α ι ρ ί ῳ τὸ ὕδωρ ἐξαγαγεῖν, σ χ ά ζ ε ι ν δέ, ὅταν τὸ ἄκρον ὑπέρυθρον γένηται· ἢν δὲ μὴ τοιοῦτον γενόμενον τ μ η θ ῇ, φλεγμαίνειν ἐθέλει* . . .», περὶ τῶν ἐντὸς Παθῶν 21 (7, 220, 17) «. . . *καὶ τὰς ἐν τῇ ὄσχῃ φ λ έ β α ς σ χ ά σ α ι τὰς παχυτάτας* . . .». Πρβλ. καὶ τὰ ὑπόλοιπα χωρία : Ἐπιδημίαι II 5, 132, 4, περὶ Παθῶν 6, 210, 14, περὶ Ἑλκῶν 6, 428, 21, περὶ τῶν ἐντὸς Παθῶν 7, 258, 26, περὶ Καρδίης 9, 90, 6 (V : σχισθείσης Li.).

2) Ὁ πληθυντικὸς τοῦ λήμματος κατὰ τὸν G. HELMREICH (Handschriftliche Verbesserungen zu dem Hippokratesglossar des Galen. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.—hist. Kl., 1916, σ. 202 : «es ist also zu lesen : γογγρῶναι : βρογχοκήλη») ὡς καὶ κατὰ τὸ ἀμέσως κατωτέρω ἀναφερόμενον ἱπποκρατικὸν χωρίον, εἰς ὃ ἀπαντᾷ ἐπίσης ὁ πληθυντικὸς *γογγρῶναι*, ἐνῷ οἱ κώδικες M (=Marcianus Venetus 269 τοῦ 11ου αἰ.) καὶ L (=Laurentianus pluteus 74, 3 τοῦ 13ου αἰ.) παρέχουσιν ὁμοίως ὡς ὁ KÜHN *γόγγρωνα*.

3) Πρβλ. Θεοφρ. περὶ φυτῶν ἱστορίας I 8, 6 «*Ἔνια δὲ καὶ ἴσχει τοὺς καλουμένους ὑπό τινων ἢ γόγγρους ἢ τὸ ἀνάλογον, οἷον ἡ ἐλάα· κυριώτατον γὰρ ἐπὶ ταύτης τοῦτο τοὔνομα καὶ πάσχειν δοκεῖ μάλιστα τὸ εἰρημένον· καλοῦσι δ' ἔνιοι τοῦτο πρέμνον οἱ δὲ κροτώνην οἱ δὲ ἄλλο ὄνομα* . . .».

4) Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ κώδ. M (ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν L) περιέχει ὀλιγώτερα λήμματα (π. χ. ἐκ τῶν ἐν σελίδι 72 τοῦ Λεξικοῦ λημμάτων δὲν παραδίδονται ἐν M τὰ λήμματα «*αἰολᾶσθαι, ἀκαλήφη, ἀκεστά, ἀκήρατος, ἀκίς*»), πολλῶν δὲ ἄλλων παρέχει μόνον περιλήψεις ὡς ἐν τῷ παρόντι λήμματι (πρβλ. ἐπίσης π. χ. γ ο γ γ ύ λ ο ν· στρογγύλον καὶ γογγυλίδια τὰ σμικρὰ σφαιρία ὥσπερεὶ καταπότια L : γ ο γ γ ύ λ ι α· σφαιρία μικρὰ ὥσπερ κατοπότια M | γ ρ ι φ ό μ ε ν α· ἐπανειλούμενα παρὰ τὸν γρίφον τὸ ἁλιευτικὸν δίκτυον L : γ ρ ι φ ώ μ ε ν α· ἐπανιλούμενα M κλπ.).

Ὁ Γαληνός, ὑπομνηματίζων τὸ χωρίον τοῦτο, γράφει περὶ τῆς λ. «γογγρῶναι» τὰ ἑξῆς (CMG V 10, 2, 2 σ. 143, 14 κέξ.) :

«πάλιν δ' ἐν Ἀφορισμοῖς εἰπών· 'ἕλκεσι τὸ μὲν ψυχρὸν δακνῶδες, δέρμα περισκληρύνει', νῦν εἶπε τὸ ψυχρὸν συστρεπτικὸν ἐν ἴσῳ τῷ συνακτικόν. οὕτως οὖν ἐργάζεται καὶ τοὺς ἐν τοῖς νευρώδεσι μορίοις ὄγκους, καὶ κατά γε τὰ νεῦρα τά τε γαγγλία καλούμενα καί τινας ἄλλας τάσεις τὰς μὲν προμηκεστέρας, τὰς δὲ στρογγυλωτέρας. καί μοι δοκεῖ τὰς μὲν προμηκεστέρας ὠνομακέναι φήρεα, τὰς δὲ στρογγυλωτέρας γ ο γ γ ρ ώ ν α ς, φήρεα μὲν εἰπὼν τὰ τὴν ἐμφέρειαν ἔχοντα φηρῶν (οὕτω γὰρ ὠνομάκασιν ἔνιοι τῶν Ἰώνων τοὺς σατύρους, οὓς γράφουσί τε καὶ πλάττουσι προμήκεις ἐξοχὰς ἔχοντας παρὰ τοῖς ὠσί), γ ο γ γ ρ ώ ν α ς δὲ τὰς περιφερεστέρας ἐξοχὰς μετὰ σκληρότητος, οἷαίπερ εἰσὶν αἱ γινόμεναί τισι τῶν δένδρων ἐπιφύσεις, ἃς καλοῦσι γόγγρους, ὡς καὶ Θεόφραστος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Περὶ φυτῶν ἔγραφε κατὰ λέξιν οὕτως· 'ἔνια δὲ ἴσχει τοὺς καλουμένους ὑπό τινων γόγγρους ἢ τὸ ἀνάλογον, οἷον ἐλαία'. λέγουσι δ' ἔνιοι καὶ νῦν ἔτι κατὰ Θετταλίαν ἀκηκοέναι τινῶν γογγρώνας ὀνομαζόντων τὰς τοιαύτας σκληρότητας, ὅταν ἐν τραχήλῳ συστῶσιν. οὐ μὴν τά γε φήρεα λέγοντός τινος οὔτ' αὐτὸς ἤκουσα κατά τι τῶν ἐθνῶν οὔτε τινὸς ἀκηκοότος ἐπυθόμην . . .».

Οὕτω λοιπὸν ἡ λ. «γογγρῶναι» ἀποδίδεται ὁμοίως καὶ ἐν τῷ ὑπομνήματι καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ, ἤτοι «στρογγύλαι ἐξοχαί». Ἐπίσης τὸ χωρίον τοῦ Θεοφράστου ἐπαναλαμβάνεται εἰς ἀμφότερα τὰ ἐν λόγῳ ἔργα. Πέρα δ' ὅμως τούτων ὑπάρχουσι καὶ σαφεῖς διαφοραί : Ἐν τῷ ὑπομνήματι δὲν ἀναφέρεται ἡ λ. π ρ έ μ ν ο ν (=στέλεχος, κορμὸς δένδρων) ὡς ἐν τῷ Λεξικῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ πλὴν τούτου καὶ τὸ χωρίον τοῦ Θεοφράστου (βλ. ἀνωτ., σ. 205, ὑποσημ. 3) παραδίδεται πληρέστερον (ἤτοι ὡς τρίτη λέξις αὐτοῦ εἶναι ὁ σύνδεσμος κ α ί, ὅστις λείπει ἐν τῷ ὑπομνήματι) καί, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἀναφέρεται τὸ διὰ τοῦ «γογγρῶναι» σημαινόμενον συγκεκριμένον εἶδος τῆς νόσου, ἤτοι β ρ ο γ χ ο κ ή λ η, ἥτις λέξις λείπει ἀντιθέτως ἐν τῷ ὑπομνήματι.

Ἀλλ' αἱ τοιαῦται ὑφολογικαὶ διαφοραὶ εἰς τὰς σημασίας τῶν ὡς ἄνω δύο «γλωσσῶν» σ χ ά σ α ι καὶ γ ο γ γ ρ ῶ ν α ι (παρόμοιαι δὲ διαφοραὶ μεταξὺ ὑπομνημάτων καὶ Λεξικοῦ θὰ ὑπάρχωσιν ὁπωσδήποτε καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας «γλώσσας») ὀφείλονται οὐ μόνον εἰς τὸν δ ι ά φ ο ρ ο ν χ ρ ό ν ο ν συγγραφῆς τῶν ἐν λόγῳ ἔργων (προηγοῦνται, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰ ὑπομνήματα χρονολογικῶς τοῦ Λεξικοῦ) ἢ εἰς τὸ δ ι ά φ ο ρ ο ν ε ἶ δ ο ς (χαρακτῆρα) αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Γαληνὸς προὐτίθετο νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ Λεξικὸν π ε ρ ί λ η ψ ι ν τῶν ὅσων εἶχεν ἀναπτύξει λεπτομερῶς ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν αὐτοῦ (βλ. ἀνωτ., σ. 202). Κατόπιν λοιπὸν τούτου ἦτο ὁπωσδήποτε ἐπόμενον νὰ ἀντικατασταθῶσιν ἢ νὰ συμπληρωθῶσι λέξεις ἢ φράσεις τινὲς κατὰ τὴν π ε ρ ι λ η π τ ι κ ὴ ν ἐπανάληψιν τῶν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι λεπτομερῶς ἀναπτυχθέντων. Ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Γαληνὸς κατὰ τὴν ἐν τῷ Λεξικῷ ἐξήγησιν τ ῶ ν α ὐ τ ῶ ν «γλωσσῶν» θὰ ἐχρησιμοποίει ἀκριβῶς ν έ α ς κυρίως λέξεις, προκει-

μένου νὰ ἀποφύγῃ οὕτω τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν λέξεων καὶ προσέτι νὰ εἶναι σύντομος καὶ δὴ καὶ σαφής.

Ὑπάρχουσι βεβαίως καὶ «γλῶσσαί» τινες, αἱ ὁποῖαι ἐξηγοῦνται σχεδὸν αὐτολεξεὶ ἔν τε τοῖς ὑπομνήμασι καὶ τῷ Λεξικῷ. Πρβλ. π. χ. τὰ λήμματα «ἄναυδος, ἄφωνος» :

Ὑπόμν. (CMG V 10, 2, 1 σ. 172) :

«... Καὶ ὁ Ἱπποκράτης οὖν τὸ ἄ ν α υ δ ο ν μὲν εἶπεν ἐπὶ τοῦ μὴ δυναμένου διαλέγεσθαι, τὸ δ' ἄ φ ω ν ο ν ἐπὶ τοῦ μηδ' οἰμῶξαι μηδὲ βοῆσαι δυναμένου ... φ ω ν ε ῖ ν μὲν μέγιστον ἐνίοτε δύνανται, δ ι α λ έ γ ε σ θ α ι δ' οὐ δύνανται. εἰ δὲ μηδὲ φ ω ν ε ῖ ν οἷοί τε εἶεν ...»

Λεξ. (Γαλ. XIX, σ. 79) :

«ἄ ν α υ δ ο ς : διαλέγεσθαι ἀδύνατος. ἄ φ ω ν ο ς δὲ ὁ φωνεῖν μὴ δυνάμενος ...».

Παρὰ πάντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ Λεξικῷ καὶ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἔχῃ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ CH ἢ ἀκόμη νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς τὸν Γαληνόν, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ εἰσέλθει κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὸ Λεξικὸν ὑπὸ ξένης χειρός. Τοῦτο θὰ ἐξακριβωθῇ ἴσως τότε μόνον, ὅταν τὸ Λεξικὸν τύχῃ κριτικῆς ἐκδόσεως καὶ συγκριθῶσιν ἐν συνεχείᾳ τὰ ἐπὶ μέρους λήμματα αὐτοῦ τοῦτο μὲν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ CH τοῦτο δὲ πρὸς τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γαληνοῦ (προκειμένου δηλ. περὶ τῶν λημμάτων ἐκείνων τοῦ Λεξικοῦ, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσιν εἰς ἔργα τοῦ CH, εἰς ἃ ὑπάρχουσιν ὑπομνήματα τοῦ Γαληνοῦ). Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ τὸ θέμα τοῦτο.

Ἀνακεφαλαιοῦντες ἐπιλέγομεν, ὅτι, καθ' ἃ εἴδομεν ἀνωτέρω, τόσον ἐκ τῆς Εἰσαγωγῆς ὅσον καὶ ἐκ τῶν λημμάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεξικοῦ προκύπτει, ὅτι τὸ Λεξικὸν εἶναι γ ν ή σ ι ο ν ἔργον τοῦ Γαληνοῦ, αἱ δὲ μεταξὺ τοῦ Λεξικοῦ καὶ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Γαληνοῦ ὑφιστάμεναι ὑφολογικαὶ διαφοραί, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι αἱ ἀνωτέρω εἰρημέναι, δὲν δύνανται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ θέσωσιν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν γνησιότητα τοῦ Λεξικοῦ τούτου.

***

Εἰς τὴν σύγχρονον ἔρευναν [1] πιστεύεται γενικῶς, ὅτι ὁ Γαληνὸς (2ος μ. Χ. αἰ.) ἐχρησιμοποίησε τὸ Λεξικὸν τοῦ Ἐρωτιανοῦ (1ος μ. Χ. αἰ.) [2]. Ἡ ἄποψις αὕτη στηρίζεται πρῶτον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ λῆμμα «κάμμορον» τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γαληνοῦ παραπέμπει εἰς τὸν Ἐρωτιανὸν ὁ συγγραφεὺς ἢ ὀρθότερον ὁ γράψας τὸ λῆμμα αὐτὸ (Γαλ. XIX, σ. 107, 14 κἑξ.) :

«κάμμορον : τό τε τῇ σμικρᾷ καρίδι ἐοικὸς ζῷον καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τοῦτο τῶν ῥιζῶν ὁμοιότητος τὸ ἀκόνιτον, ἀλλὰ οὐδέτερον αὐτῶν ἀκοῦσαι δυνατὸν ἐν τῷ περὶ τόπων τῶν κατὰ ἄνθρωπον (=ἔργον τοῦ CH), καυσομένων, παραλαμβανομένου

1) Βλ κατωτ., σ. 210, ὑποσημ. 1.

2) Πρβλ. Ἐρωτιανοῦ, τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγή, ἔκδ. ERNST NACHMANSON, Upsaliae 1918 (=Ἐρωτ.).

τοῦ καμμόρου· ὅθεν καὶ Ἐρωτιανὸς οὐ μόνον αὐτὸ τὸ ζῷον κάμμορον, ἀλλὰ καὶ τὸ περικείμενον αὐτῷ βρύον, οὕτως ὀνομάζεσθαί φησι. Ζήνων δὲ ὁ Ἡροφίλειος τὸ κώνειον. Ζεῦξις δὲ φάρμακον ψυκτικόν».

Τὸ λῆμμα δ' ὅμως τοῦτο, ὡς διεπιστώσαμεν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν χειρογράφων, δὲν παραδίδεται εἰς ὅλους τοὺς κώδικας : Ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ κώδ. M δὲν περιέχεται τὸ λῆμμα, παραδίδεται ἀντιθέτως ἐν τῷ νεωτέρῳ κώδ. L (περὶ τῶν κωδίκων τούτων βλ. ἀνωτ., σ. 205, ὑποσημ. 2) [1]. Βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 205, ὑποσημ. 4), ἐν τῷ κώδ. M παραλείπονται καὶ πολλὰ ἄλλα λήμματα ἢ ἀκόμη ἄλλων τινῶν παραδίδονται μόνον περιλήψεις. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ παράδοσις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ὡς ἄνω λῆμμα, δὲν εἶναι ἑνιαία.

Ἔπειτα αἱ εἰς τὸν Ἐρωτιανὸν ἀποδιδόμεναι σημασίαι «ζῷον, βρύον» τῆς λ. «κάμμορον» δὲν περιέχονται ἐν τῷ λήμματι τούτῳ παρ' Ἐρωτιανῷ :

Ἐρωτ., σ. 51, 1 κέξ. :

«καμμάρω· αὕτη ἡ λέξις τῶν ἅπαξ εἰρημένων ἐστὶ περιέχουσα οὕτως· 'τὰς πυρώσιας μὲν τοῖσι ποτοῖσι καὶ ῥοφήμασιν, ὡς τὸν πυρετὸν ψυκτηρίῳ φαρμάκῳ ⟨ἐκλύειν ἢ καμμάρῳ ἢ ἄλλῳ τοιούτῳ· καὶ ἐπὴν μὴ λύσῃς τῷ ψυκτηρίῳ φαρμάκῳ,⟩ θερμαντηρίῳ χρῷ'. Ζεῦξις μὲν οὖν ἐν τῷ β' τῶν Ἐξηγητικῶν (τούτου δὲ τὸ βιβλίον) φάρμακόν τί φησιν οὕτως καλούμενον ψυκτικόν. Διοσκουρίδης δὲ ἐν τῷ ε' τῶν Ὑλικῶν φησι τὸ ἀκόνιτον εἰρῆσθαι ὑπό τινων κάμμαρον ὡς θηλυφόνον. Λύκος δὲ ὁ Νεαπολίτης ἐν τῷ β' τοῦδε τοῦ συγγράμματος Ἐξηγητικῷ διὰ τοῦ ἑνὸς μ φησὶ γράφεσθαι τὴν λέξιν, ὡς εἶναι καμάρῳ, ὅ ἐστιν ἀλειπτηρίῳ, πυριατηρίῳ, ἐσχηματισμένου τοῦ λεξειδίου ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ πλεῖστον καμαρωτοῦ σκευασίας. ὑποτίθεται οὖν ὁ Ἱπποκράτης λέγων· 'ἐὰν μή, τὰ ψύχοντα προσάγειν'. ἐφ' ἱδρῶσι δὲ παραλαμβάνει . . . Στράτιν ἐν + Κυνηγοῖς λέγοντα· . . . Διόδωρος ὁ γραμματικὸς τὸ κάμορον καὶ Ζήνων ὁ Ἡροφίλειος κάμμορον ἢ κάμαρόν φησι καλεῖν τὸ κώνειον τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Δωριέας, οἷον κακόμορόν τι ὄν. ἄμεινον δὲ οἶμαι ἀναγεγραφέναι τοὺς περὶ τὸν Ζεῦξιν, εἶτα καὶ Ζήνωνα. εἰκὸς γὰρ τὸ κάμμορον φάρμακόν τι ψυκτικὸν εἶναι ἢ τάχα τὸ κώνειον. καὶ γὰρ τοῦτο τῶν ψυχόντων ἐστὶ καταπλασμάτων· ὁ γὰρ Λύκος τέλεον πεπλάνηται, τοῦ Ἱπποκράτους ὡς εἶδος τῶν ψυχόντων τὸ κάμμορον εἰπόντος. προσθεὶς γὰρ καὶ τὰς κοιλίας καὶ τὰ ῥοφήματα ἐπήνεγκεν, ὡς τὸν πυρετὸν ψυκτηρίῳ φαρμάκῳ ἐκλύειν ἢ καμμόρῳ ἢ ἄλλῳ τοιούτῳ, ὡς τοῦ καμμόρου ἐν τοῖς ψυκτικοῖς ὄντος. ὁ γὰρ σύνδεσμος οὐκ ἄνευ διαζευκτικοῦ κεῖται. προσθεὶς γὰρ τὸ ψυκτηρίῳ ἢ καμμόρῳ, πέρας οὐ παύεται, ἀλλ' ἐπιφέρει· 'καὶ ἐπὴν μὴ λύσῃς τῷ ψυκτηρίῳ φαρμάκῳ, θερμαντηρίῳ χρῷ'. ἔδει γάρ, εἰ τὸ κάμμορον ἔλεγεν, ἐπενεγκεῖν· οἷον καμμόρῳ. τίνα δὲ λόγον ἔχει ἐπὶ πυρετῶν ἀλειπτηρίας παραλαβεῖν, αὐτὸ τῆς Λύκου φρενὸς ἔργον εἰπεῖν».

---

1) Ἐκ τῶν ἔτι νεωτέρων κωδίκων περιέχεται τὸ λῆμμα ἐν R (= Vaticanus Graecus 277 τοῦ 14ου αἰ.), δὲν παραδίδεται ἀντιθέτως ἐν I (= Parisinus Graecus 2140 τοῦ 14ου αἰ.).

Τὸ λῆμμα λοιπὸν «κάμμορον» κατὰ τὸ Ἐρωτιάνειον Λεξικὸν δὲν σημαίνει «ζῷον, βρύον», ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Γαληνοῦ. Βεβαίως τὸ κείμενον τοῦ λήμματος τούτου παρ' Ἐρωτιανῷ ἔχει ὑποστῆ κατὰ τὴν παράδοσιν φθορὰν εἰς δύο σημεῖα (βλ. ἀνωτ. στ. 12), ὅπερ παρετήρησεν ὁ KLEIN [1] καὶ δέχεται καὶ ὁ NACHMANSON [2]. Ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα περιείχοντο αἱ ἐν λόγῳ σημασίαι «ζῷον, βρύον», διότι ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὡς ἄνω κείμενον ἡ γνώμη τοῦ Ἐρωτιανοῦ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ λήμματος σῴζεται: Οὗτος ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων τὰς γνώμας τοῦ Ζεύξιδος, τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Ζήνωνος, τὰς ὁποίας καὶ δέχεται (*... ἄμεινον δὲ οἶμαι ...*), ἀντιπαρερχόμενος ἀντιθέτως τὴν γνώμην τοῦ Διοσκουρίδου καὶ ἀπορρίπτων ἀναφανδὸν τὰς ἀπόψεις τοῦ Λύκου Νεαπολίτου. Συνεπῶς κατὰ τὸ σῳζόμενον κείμενον τοῦ λήμματος τούτου ἀποκλείεται νὰ προσέθεσεν ὁ Ἐρωτιανὸς καὶ περαιτέρω σημασίας ἢ εἰδικώτερον τάς σημασίας «ζῷον, βρύον», ἃς ἀναφέρει ἡ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Γαληνοῦ παραδιδομένη περὶ Ἐρωτιανοῦ φράσις. Οἱ λόγοι οὗτοι ἄγουσιν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ φράσις παρὰ Γαληνῷ, ἂν μὴ ὁλόκληρον τὸ λῆμμα (κατὰ τὸν κώδικα M), πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον μεταγενεστέρα προσθήκη, ἐὰν ἡ παραπομπὴ αὕτη (προκειμένου περὶ γνησιότητος τοῦ ὑπολοίπου λήμματος, παρὰ τὴν μερικὴν παράδοσιν αὐτοῦ) δὲν ὀφείληται εἰς πλάνην τοῦ Γαληνοῦ, ἐὰν δηλ. δὲν παρέπεμψεν οὗτος ἐκ παραδρομῆς εἰς τὸν Ἐρωτιανὸν ἀντὶ εἰς ἄλλον τινὰ λεξικογράφον ἢ ὑπομνηματιστήν.

Ἀντιθέτως ὁ ILBERG θεωρεῖ γνησίαν τὴν φράσιν ταύτην, προσθέτων, ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη τῶν δύο σημασιῶν τῆς λ. «κάμμορον» (ζῷον, βρύον) ἐν τῷ Ἐρωτιανείῳ Λεξικῷ δεικνύει, ὅτι τὸ σῳζόμενον σήμερον Λεξικὸν τοῦτο δὲν ἔχει παραδοθῆ ἡμῖν πλῆρες [3], πιστεύει δηλ. οὗτος, ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὰς μεταβολάς, ἃς ὑπέστη τὸ Λεξικὸν κατὰ τὴν παράδοσιν [4]. Ἡ ἄποψις ὅμως τοῦ ILBERG γίνεται δεκτὴ μετ' ἐπιφυλάξεως, οὐ μόνον διότι οὕτω παραμένει ἀνεξήγητον τὸ εὔλογον ἐρώτημα, διατί παρελείφθησαν εἰδικῶς καὶ μόνον αἱ δύο αὗται σημασίαι τοῦ λήμματος, ἐνῷ διεσώθησαν τόσαι ἄλλαι πολλῶν ἄλλων ἐξηγητῶν, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀκριβῶς, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ὁ Ἐρωτιανὸς ἐξέφρασεν ἤδη τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τῆς σημασίας τοῦ λήμματος (συμφωνήσας πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ Ζεῦξιν, Διόδωρον καὶ Ζήνωνα), ἥτις καὶ σῴζεται. Ἐὰν λοιπὸν διὰ τῶν εἰρημένων μεταβολῶν τοῦ Ἐρωτιανείου Λεξικοῦ ἑρμηνεύονται ἴσως πλεῖστα ἄλλα προβλήματα αὐτοῦ, δὲν ἀποτελοῦσιν ὅμως αἱ με-

---

1) I. KLEIN, Erotiani vocum Hippocraticarum conlectio (Lipsiae 1865), σ. 85.

2) Προσπάθειαν ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐφθαρμένου ἐνταῦθα κειμένου βλ. εἰς O. A. DANIELSSON, Erotianea, Eranos XIX (1919—1920), σ. 30 κέξ.

3) Πρβλ. J. ILBERG, De Galeni vocum Hippocraticarum Glossario (Commentationes Philologae Ottoni Ribbeckio), Lipsiae 1888, σ. 347: «Apparet igitur, id quod aliis argumentis ab aliis demonstratum est, Erotiani opus tenere nos haud integrum ...».

4) Βλ. σχετικῶς περὶ τούτων π. χ. εἰς NACHMANSON, Erotianstudien, Uppsala 1917, σ. 233 κέξ., 257 κέξ., 496, 497 κλπ.

ταβολαὶ αὗται ἰσχυρὸν ἐν προκειμένῳ τεκμήριον διὰ τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης τοῦ ILBERG.

Ἡ ἀνωτέρω ἄποψις, ὅτι δηλ. ὁ Γαληνὸς ἐχρησιμοποίησε τὸ Ἐρωτιάνειον Λεξικόν, στηρίζεται δεύτερον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ σημασίαι πολλῶν λημμάτων συμφωνοῦσιν αὐτολεξεὶ εἰς ἀμφότερα τὰ Λεξικά [1]. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεμελίωσις αὕτη τῆς ἐν λόγῳ ἐκδοχῆς δὲν θεωρεῖται ἐπαρκής, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποίησαν ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς (Ἐρωτιανός, Γαληνὸς) κοινὴν πηγήν, τὴν αὐτὴν δηλ. λεξικογραφικὴν παράδοσιν [2], ὡς π. χ. τὸν ἱπποκρατιστὴν Βακχεῖον (βλ. ἀνωτ., σ. 203, ὑποσημ. 2), τὸν ὁποῖον ἔχουσι καὶ οἱ δύο χρησιμοποιήσει [3].

Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ἐπιφυλάξεις ἐνισχύονται προσέτι καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Γαληνὸς (ἐξαιρέσει τῆς ἀμφιβόλου γνησιότητος προειρημένης φράσεως ἐν τῷ λήμματι «κάμμορον» τοῦ Λεξικοῦ) οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ μνημονεύει τὸν Ἐρωτιανόν, ἐνῷ ἀναφέρει πλῆθος ἄλλων τοιούτων περὶ τὰ Ἱπποκρατικὰ συγγράμματα διατριψάντων προκατόχων ἢ καὶ συγχρόνων αὐτῷ συγγραφέων, καὶ μάλιστα πολλοὺς ἐξ αὐτῶν οὐχ ἅπαξ, ἐπικρίνων ἢ καὶ ἐπιδοκιμάζων αὐτοὺς δι' ἀστόχους ἢ εὐστόχους σημασιολογικὰς ἑρμηνείας ἰατρικῶν ὅρων κλπ., ὡς διαπιστοῖ τις εὐχερῶς ἐν τοῖς ὑπομνήμασι καὶ λοιποῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι ἡ ὑποστηριζομένη ἄποψις περὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ Ἐρωτιανείου Λεξικοῦ ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ, ἂν δὲν ἀποκλείηται, τοὐλάχιστον δὲν ἔχει ἀποδειχθῆ μέχρι σήμερον [4].

---

1) Οὕτω π. χ. ὁ LIBERG, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 347 : «Consequitur ex hac re locos Erotianeos, a Galeno in usum vocatos, ad unum omnes commonstrari iam non posse. Nihilo minus vero haec duo lexica conferentibus nobis tanta occurrit interpretationum concinentium multitudo, ut artissimam eorum esse cognationem certis testimoniis firmare possimus. Prima explicationum classis est earum, quae sine ulla mutatione aut adiectione graviore et apud Erotianum leguntur et apud Galenum» (ἔπονται ἐνταῦθα τὰ σχετικὰ ὅμοια λήμματα). Καὶ καταλήγει (αὐτόθι, σ. 349) : «Recepisse multa Galenum ex Erotiano iam nemo erit quin credat . . . ». Βλ. ἐπίσης αὐτόθι σ. 354. Πρβλ. ὡσαύτως KLEIN, ἔνθ. ἀνωτ., σ. XLVII, ὑποσημ. 53. COHN, RE VI, 1, 1907 (s. v. Erotianos), σ. 548. NACHMANSON, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 492 κλπ.

2) Πρβλ. π. χ. ILBERG, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 349 : « . . . Quamquam monendum est locis haud paucis hac ratione explicandam videri glossarum similitudinem, ut ex eodem fonte hausisse lexicographos sumendum sit . . . ».

3) Πρβλ. π. χ. Ἐρωτ. σ. 12,7.11 13,2 15,8 17,14 18,1 19,2 20,8 21,10 κλπ. καὶ Γαλ. XIX, σ. 65 68, καὶ ἀνωτ., σ. 202 κέξ.

4) Ἀρκούμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς παρατηρήσεις καὶ ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι θέλομεν ἐπανέλθει προσεχῶς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ἄλλως τε δὲν εἶναι νῦν εὔκολος ἡ περαιτέρω διερεύνησις τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος, ἅτε μὴ ὑπαρχούσης, ὡς ἐλέχθη ἤδη καὶ ἀνωτέρω (σ. 207), νεωτέρας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων χειρογράφων κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τούτου. Καὶ μόνον μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ εἶναι δυνατὴ ἡ σύγκρισις τούτου πρὸς τὸ Ἐρωτιάνειον Λεξικόν, ὁπόθεν θὰ ἐξακριβωθῇ καὶ ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις ἢ μὴ ἀμφοτέρων τούτων.